

LECSÓKOLBÁSZ ÉS MIGNON. PÉNZ ÉS PÉNZTELENSÉG BARNÁS FERENC A *KILENCEDIK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Barnás Ferenc: *A kilencedik* című regénye 2006-ban jelent meg először Magyarországon, majd 2014-ben másodszor, s mindkét kiadásnak nagy visszhangja volt. A kritika - kevés kivételtől eltekintve – ünnepelte a könyvet: Radics Viktória „mestermű”-nek nevezte (Radics 2006); Marno János a regény „minimalista hiperrealizmus”-át emelte ki, s robbanó erejű drámaként jellemezte (MARNÓ 2014); Csíkvári Gábor „kortárs prózánk kiemelkedő regényét” látja benne (CSÍKVÁRI 2007), s hosszan sorolhatnánk *A kilencedik*-ről szóló hazai és külföldi írásokat, melyek a kortárs magyar próza kiemelkedő teljesítményét látják a regényben. A szakirodalom tehát bőséges, s jelen esetben ez azért is szerencsés, mert mintegy felmentést ad számomra az alól, hogy átfogó értelmezést nyújtsak róla. Elemzésemben egy motívumra, a pénz megjelenési módjaira, működésére és jelentésére fogok fókuszálni, ám ez természetesen a regény sok szálát fogja megmozgatni.

Először azonban érdemes legalább hozzávetőlegesen tisztázni, milyen jelentést tulajdonítunk a pénznek mint olyannak. Ha erre vagyunk kíváncsiak, aligha találunk avatottabb elemzőt, mint Karl Marxot, aki már az 1944-es *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* lefektette gazdaságtanának alapvonalait. Ebben egy rövidke, külön fejezet a *Pénz* címet viseli (MARX 1970), s mintha Marx ezt a rövidke szöveget kifejezetten a mi konferenciánkra írta volna; az elméleti fejtegetéseket a Goethe és Shakespeare szövegeivel támasztja alá, ezzel is illusztrálva mintegy, hogy a pénz és az irodalom igen bensőséges kapcsolatban vannak egymással. Marx szerint a pénz „nem egyéb tehát, mint a tárgy eminens értelemben. Tulajdonságának egyetemessége lényének mindenhatósága... [...] A pénz a *kerítő* a szükséglet és a tárgy között, az ember élete és létfenntartási eszközei között” (MARX 1970: 94). A pénzt továbbá a társadalom kémiai erejének nevezi, hiszen éppúgy képes összekötni, mint ahogyan szétválasztani egymástól szükségleteket és a kielégítésükre irányuló lehetőségeket. A pénz egyetemes csereeszköz, szinte bármit el lehet érni általa, vagyis minden dolgot képes felcserélni.

Mivel a pénz univerzális szimbólum és funkció egyben, ezért az emberhez képest külsődleges, Marx terminológiájával „külsővé-idegenné vált képesség” (MARX 1970: 97). A pénz külsődlegességének paradoxona az, hogy hiánya révén az ember is külsővé-idegenné válik saját maga számára. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok* híres, *Az elidegenült munka* címet

viselő fejezete írja le, hogyan megy végbe az elidegenedés folyamata egy olyan gazdaságban, amelyben a munkás éppen csak annyi pénzt kap a munkájáért, ami a létfenntartás alapszintjéhez elegendő. Azt írja, hogy lényegi összefüggés áll fenn az elidegenülés és a pénzrendszer között, és „a dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának *elértéktelenedése*” (MARX 1970: 45). Minél több árut, értéket termel egy munkás, ő maga annál inkább tárgyiasul, hiszen tevékenysége egy tőle tökéletesen idegen dologra irányul, és minél több időt és energiát tölt el munkával, „annál szegényebb lesz az ő maga, az ő belső világa, annál kevesebb lesz az ő sajátja” (MARX 1970: 46). A munkás számára idegen a saját munkájának a terméke, ám éppígy idegen maga a munkatevékenység is, mert „nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi” (MARX 1970: 48), munkája ennél fogva kényszermunka. Ennek eredménye márpedig az, hogy az ember már csak állati funkcióiban érzi magát szabadnak; az evésben, ivásban, nemzésben. Az elidegenedés ugyanakkor kiterjed arra, amit Marx az ember nembeli lényegének nevez, valamint az ember saját magától és a másik embertől is elidegenedik. Röviden összefoglalva arra az összefüggésre mutathatunk rá Marx nyomán, hogy minél többet dolgozik és minél kevesebb pénzt birtokol valaki, annál inkább ki van téve annak, hogy idegenné váljon saját maga és mások számára. Vagyis annak, hogy mind anyagi mind pedig lelki-szellemi értelemben a *szűkösség* legyen az osztályrésze. Márpedig *A kilencedik* című regény egyik alapkategóriája éppen a szűkösség. A szűkösség nem csupán mint nélkülözés, hanem mint egzisztenciális állapot.

A regény egy nagycsaládról szól: 11 gyerekről és a szülőkről, akik Pomáz egy szegénytelepén élnek, egy szoba-konyhás kis házban. Éjjel egymáshoz zsúfolódva alszanak, többen egy ágyban, egy takaróval, az apa pedig kint a konyhában. S mivel sokszor nem tudnak fűteni, és nincs elég takarójuk, ezért télen a nappali ruhájukban alszanak, márpedig az sincs sok. Fürdőszobájuk sincs, hetente egyszer fürdenek meg egy dézsában – a regényben többször is utalás történik a család tagjainak a szagára. Minden vacsorájuk pirítós kenyér és tea, a köménymagleves és a paprikás krumpli pedig már ünnepi eledelnek számít. A gyerekek gyalog járnak iskolába, mert nincs pénzük buszra, és a községi tanácstól kapnak olykor ruhát ingyen, ami persze nem éppen rájuk való. Az életkörülmények meglehetősen szűkösek, ami a hatvanas években, amikor a regény játszódik, amúgy is általános volt. Az azonban kiderül, hogy ők az átlagnál is szegényebbek voltak, a gyerekek mohón eszik az iskolai menzán azt az ételt, amit a többiek ott hagynak, és a konyhás néni is külön behívja őket repetázni.

A narrátor a család egyik gyereke, a harmadikos fiú, akit a többiek Kiskuszának szólítanak, vagy ha meg akarják alázni, akkor Kisgecinek vagy Kisketyósnak. A gyerek maga

is csodálkozik rajta, hogy nem a kisegítő osztályba került, hiszen meglátása szerint még nála okosabbak is járnak oda. Nagyobb testű mint a korban hozzá hasonló testvérei, beszédhibás, és a bal hüvelykujjából hiányzik egy darab. A gyerek egyik kedvenc helye az iskolai pottyantós WC, oda szeret visszahúzódni és a saját hasát figyelni. A falu utcáival, házaival meghitt kapcsolatban van, s valóságos rítust alakított ki abból, ahogyan végigjárja az iskolából jövet a kedvenc helyeit. Nagyon szeret befelé leselkedni az ablakokon, és nézni, hogyan élnek mások. A másik kedvenc időtöltése az, hogy el-elálldogál a hentesnél és a kocsmában, a pultban levő süteményeket és hentesárukat gusztálva, élvezve a jó illatokat. A tanítónőt, Vera nénit különösen kedveli, és neki is nagyon szereti az illatát. S azért is szereti, mert kedves és valamennyire kivételezik is vele; nem követel tőle annyit, mint a többiektől. A gyerek ugyanis dadog, nagyon nehezebbre esik kimondani egy egész mondatot, sokszor percekig gyakorolja, mire sikerül. A testvérek majdnem mind valamilyen gúnynevek viselnek, ilyeneket, hogy Zoknis, Tentés, Pótmama, Pap, a narrátor pedig úgy emlegeti a szüleit, hogy Ésanya és Ésapa.

A család életének meghatározó alakja az apa. Igazi patriarchális családmódról van szó; melyben az anya dolga a szülés és a gyerekek felnevelése, ami mellett mellékessé válnak az életről szőtt kamaszkori álmai. Megtudjuk, hogy fiatal lányként zongorázott, és sikere is volt, szülei pedig úgy adták férjhez, hogy a jövőbelijének a lelkére kötötték, hogy feltétlenül szerezzen be egy páncéltökés zongorát. Ebből az álomból pusztán egy harmónium maradt, de azt is el kellett adniuk, amikor egyszer kifogytak a pénzből. A sok szülés miatt nem tudott tanulni, így egyszerű segédmunkásként dolgozik két műszakban a szentendrei tollgyárban. Az anya buzgón, bigott módon vallásos, alighanem a vallás pótolja számára egykori álmait, és az *Új Ember* című katolikus lap egyik szerkesztőjének a hatására elkezdett verseket is írni. Rémesen rossz verseket.

Az apa pedig tiszt volt a Horthy-rendszerben, majd vasutas lett. Igazi pszichopata személyiség – ahogyan erre több kritika is rámutatott – és ennek megfelelően nagyon ért hozzá, hogyan vegyen rá másokat arra, hogy kedvezzenek neki. Nagyon meggyőző és behízelt modorú tud lenni ha kell, és a regényből úgy tűnik, hogy az egyetlen szenvedélye a pénzszerzés és a másokon való uralkodás. A kettő pedig összefügg egymással, hiszen a családját is teljesen alárendeli a céljainak. Mivel katonatiszt volt, ezért megszokta a parancsolást, és azt, hogy másoktól engedelmisséget vár el. Az új rendszerben egyszerű segédmunkás lett a vasútnál, ezért szadista hajlamait most már csak szűk családi körben tudja kiélni. A gyerekeket veri – ezt kezelésnek mondják a regényben -, és akár még a feleségét is, ha az átvállalja a verést valamelyik gyerek helyett. Nincs tekintettel sem a gyerekek korára,

sem a szükségleteikre: kora reggel ébreszti őket, iskola után pedig dolgozniuk kell. A nagyobb gyerekeket, amint lehet, kivette az iskolából, és dolgozni küldte őket a pomázi Lenfonóba. Hiába tehetségesek, okosak, akkor is menniük kell dolgozni és pénzt keresni. (Egyedül a Pap gúnynevű gyerek úszta meg ezt a sorsot, őt valóban papnak szánják.)

Az apa megszállottan hajszoja a pénzt, amiért hajlandó a gyerekei jövőjét, testi-lelki épségét is feláldozni. A tanácsnál elintézte, hogy ne a felesége, hanem ő kaphassa meg a gyerekek után járó családi pótlékot, amit a saját vállalkozásaiba fektet be, de a pénzszerzést és a gyerekek élelmezését az asszonyra bízta, hogy oldja meg, ahogy tudja. Azt mondja: „persze, ti rögtön kajára költenétek, mert a hasatokat, azt szeretitek” (56) – s ebben teljesen igaza is van, csak azt hagyja ki a számításból, hogy a gyerekeknek enniük kell, nem falánkságból, hanem hogy éljenek és felnőjenek. Jellemző ugyanakkor, hogy reggelizni akkor szoktak gyakrabban, amikor az apa is otthon van, különben általában éhen indulnak el a gyerekek iskolába, és alig várják a tízórait. Az anya pedig szorultságában hol kölcsönkér, hol a zálogházba hordja a maradék értéket: a jegygyűrűjét, vagy előleget vesz fel a munkahelyén. A gyerekek éheznek, nem táplálkoznak egészségesen, nem tudnak eleget pihenni, játszani. Iskola után ugyanis dolgozniuk kell, rózsafüzérek gyártanak, ahogyan mondják: kegytárgyaznak, aztán az apa eladja ezeket. A rózsafüzérek egy idő után a szentképek váltották fel; az apa egy könyvből megtanult fényképezni, előhívni és levilágítani a képet, és a gyerekeket pedig betanította arra, hogyan kell kiszínezni a fekete-fehér képeket. Egy idő után teljesen átállt erre a vállalkozásra, ennek érdekében le is százalékolta magát, pedig makkegészséges volt. Az apa tehát igazi patriarchális zsarnok, aki eszközként kezeli a családtagjait, kizsákmányolja őket. A régi paraszti családokhoz hasonlóan a gyerekekben a munkaerőt látja, amit saját céljai szolgálatába állíthat. Egy esetben azonban képes volt felülemelkedni a szerzés logikáján: amikor végül nem adták el az egyik gyereket, a Zoknist, noha a szülők sokat gondolkodtak rajta, hiszen a gyermektelen házaspár által kínált 10.000 Ft elég nagy csábítást jelentett.

A gazdasági modellek sajátos egyvelegéről van szó a regényben. Egyrészt az ország lelkesen építi a szocializmust, annak minden hazugságával és torzulásával egyetemben, noha a család kap ilyen-olyan kedvezményeket, segélyeket az államtól. Továbbá a család életének legjelentősebb támasza a katolikus egyház, az új házukat is neki köszönhetik, pontosabban annak a kölcsönnek, melyet az *Új Ember* szerkesztőségétől kapnak. Az egyház tehát mintegy eredeti hivatásának tesz eleget, amikor segíti a rászorulókat. Az apa mindkét gazdasági modellből igyekszik maximalizálni a saját hasznát: az államtól nyugdíjat és családi pótlékot

kap, az egyházzal pedig kereskedik. Mindeközben kisiparos vállalkozó, noha feketén - az általa követett gazdasági felfogás inkább a kapitalizmusra hasonlít, annak vad formájában.

Tevékenységeinek végzetes hatása van a családjára nézve. Alighanem helytállóak itt Marx leírásai az elidegenedésről, hiszen az egész család az érzelmi-szellemi-lelki szükösségben fuldoklik. Több elemző is kiemelte, hogy mind a narrátor, mind pedig a család többi tagja személyiség nélküli emberek. Az apa terrorja alatt, minden energiájukat vagy az iskolának vagy a délutáni munkának szentelve elidegenednek saját maguktól és egymástól is, elnyomorodnak. Az egyik gyerek, a Tentés értelmi fogyatékos, állandóan himbálja magát. A narrátor ezt annak tulajdonítja, hogy csecsemő korában egy wimes dobozban volt a helye, közvetlenül a fröccsöntőgép mellett. De a többi gyerekkel is van probléma, ám a narrátor szerint a szülők még örülnek is neki, hogy két gyerekük kivételével a többi beszédhibás. Azért gondolja ezt, mert így legalább nem tudnak másoknak beszámolni az otthoni állapotokról. Ugyanakkor ő is érzi, hogy „amennyiben tűrhetően beszélnék, sok minden máshogy alakulna” (16). Meg tudnák védeni magukat, be tudnának olvasni azoknak, akik csúfolják őket. Így azonban védtelenek, és az iskolában is folyamatos megaláztatásban van részük.

A narrátor egy gyerektől szokatlan éleslátással állapítja meg, hogy a szüleinek nincs idejük foglalkozni a beszédkészségükkel. Ezért a nemtörődömségért a gyerekek súlyos árat fizetnek. A beszédbeli fogyatékoság ugyanis kirekesztést jelent, az életlehetőségek beszűkülését – ahogyan erről több olyan regényben vagy novellában is olvashatunk, mely szintén nagy szegénységben élő embereket ábrázol. Borbély Szilárd: *Nincstelenek* című könyvére utalnék most, melyben vissza-visszatér az a mondat, hogy „megyünk és hallgatunk”. S érdemes idézni egy interjúrészletet is a szerzőtől: „A gyerekkoromból a legjobban a némaságra emlékszem. Arra, hogy *kussban* kell lenni. Tilos beszélni. Csak hallgatni szabad. Ezt a szabadságot engedélyezte nekünk, gyerekeknek a falu és a család. Pedig a gyerek folyton beszélne, mesélne. Beszélne a beszéd öröméért. Ezt az örömet, mint minden örömet, elveszik tőle. A nagyok, a felnőttek, akik folyton beszélnek. De a falu hallgat” (BORBÉLY 2013). A hallgatás, a beszéd, a kommunikáció fő eszközének elvétele márpedig lehetetlenné teszi azt, hogy az ember egy közösség teljes jogú tagjaként élje meg saját magát, igényeit ki tudja fejezni, és választ kaphasson rájuk. A beszédetől való megfosztás az emberhez méltó élettől való megfosztás. Ahogyan a *Nincsteleneket* elemző kritikámban írtam, az ókori görögök valaha *zōon logon echōn*-ként, vagyis logosszal bíró lényként gondolták el az embert, akit a nyelv tesz képessé a világban való eligazodásra valamint a transzcendenciával való kapcsolatra. De a logosz az ész, a racionalitást is jelenti, azt az érveléstechnikát, melynek segítségével a városállamban élők megbeszélhették közös dolgaikat

és meggyőzhették egymást. Mindez ebben a világban visszavonódik, érvényét veszti. A logosz alig pislákol, a nyelv és a beszéd pedig csupán a legszükségesebb közlésekre szorítkozik, közös dolgok pedig nincsenek. Ugyanezt tapasztaljuk *A kilencedikben* is: a beszédbeli fogyatékos magányra, és a saját maguktól valamint a közösségtől való elidegenedésre kárhóztatja a gyerekeket. Az apa tragikus hanyagságát még inkább nyilvánvalóvá teszi, hogy ő maga pedig nagyon jó meggyőzőképességgel rendelkezik, és jól ért az emberek nyelvén. Ahogyan a gyerek írja: „ő egy idegennel egészen másképp viselkedett, mint velünk” (133), valamint hogy a munkán és a tudományon kívül másról nem lehetett vele beszélni.

A narrátor számára hamar világossá válik, hogy ha ki akarja elégíteni vágyait, akkor pénzre van szüksége. Azt is látja, hogy a családjának nincs pénze, s pontosan ezért minden a pénz körül forog. A faluban sétálva hosszasan csodálja a hentespult kínálatát, és a HÉV megállójánál mindig bemegy a bisztróba, ahol megbabonázva bámulja a mignont a pult alatti üveges szekrényben. Ezekből akkor tud életében először vásárolni, amikor a temetésen való segédkezésért két testvérével együtt kapnak 10 forintot. Ebből másnap vett fél kiló kolbászt kenyérral, hat darab kókuszos csokit és egy kólát. Életében először jutott hozzá ezekhez a dolgokhoz ilyen mennyiségben, és a helyzetnek ez a rendkívülisége teljesen meg is bénította. „Miután kiléptem az üzletből, nem tudtam, mit csináljak.” (122). Nem tudott lépni, s a leírásból úgy tűnik, a valóságérzékelő képessége is megzavarodott. Iskolába sem ment végül, hanem keresett egy helyet, ahol egyedül lehet a zsákmánnyal. A pénz a gyerek számára tehát legelsősorban azokat az élelmiszereket jelentette, melyekhez vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan jutott hozzá. Talán itt, a legálisan megszerzett pénzzel szakadt át a gyereken az a gát, ami eddig a szükséglet, a vágy és kielégítésének módja között volt. Az első kísértés egy véletlennek köszönhető: hirtelen felrohant az osztályterembe, és meglátta Vera néni táskáját, és nem is emlékszik rá, hogyan történt pontosan, de kivett belőle 10 forintot.

A következő fejezet szakít az eddigi narratív renddel, és tudatfolyamot imitálva ábrázolja a gyerek lelkében zajló folyamatokat. Zaklatott, központosítás nélküli narráció, durva káromkodás keveredik az üdvözlégy soraival: a gyerek érzékelhetően feldúlt. A pénzzel ismét a henteshez megy, ezúttal egy egész kiló kolbászért és kenyérért. Ezután leül a már szokott helyre, lehuny szemmel harap bele a kolbászba, szinte transzban fal tovább, s ugyan azt mondja magának, hogy a rágásra figyelni kell, ám amikor később, a kocsmá WC-jében kihányt mindent, akkor nem látta a foga nyomát. Ezután két mignont vásárolt, felszállt velük a HÉV-re, majd beleharapott, alig bírta lenyelni, forró volt az arca, később lázas is lett. Szentendrén bement a boltba, kosarat fogott, szappant és nápolyit vásárolt (még soha nem

csinált ilyet), majd jegyet vett az állomáson, s ebben a teljesen feldúlt lelkiállapotban hazament és lefeküdt. Másnap folytatta a pénz elköltését, és megnyugodva konstatálta, hogy Vera néni nem vett észre semmit. S azt is tudta, hogy megint meg fogja csinálni.

Ezúttal rafináltabb volt, kifigyelte, mikor nincs senki az osztályban, és akkor emelte ki a pénzt a táskából. Másnap mind a négy mignon felvásárolta, valamint cukrot, csokit, amit elkezdett osztogatni az utcán. Mindeközben durva káromkodást ismételt magában. Különös ellentmondás figyelhető meg a gyerek beszédképességének fogyatékosága és a benne most feltörő verbális durvaság között. A lopás nyilvánvaló módon átszakított benne egy gátat, és a szakadáson keresztül az eddig elfojtott, elnyomott indulatok kerülnek napvilágra. Hiszen a gyerek élete mindezidáig személyisége és vágyai tökéletes elfojtását jelentette az apa terrorja és az anya bigott vallásossága által, akik teljesen semmibe vették az ő vágyait. A lopás, a törvény megszegése lázadás az apai és az anyai rend ellen is, melyek nem hagytak teret a számára, melyek tárgyként, engedelmes bábként, gazdasági tényezőként kezelték. A gyerekeire a pénzt sajnáló apa, és az együgyű vallásosságban menedéket kereső anya ellen. A gyermeki vágyak netovábbja a lecsókolbász és a mignon, valamint az a pár forint, amibe mindez kerül. A pénz ebben az esetben valóban kerítő a vágyak és a tárgy között, a pénz birtoklása pedig egy olyan étellel kecsegtet, melyben a vágyakat ki lehet elégíteni, méltó életet lehet élni. A lopás segélykiáltás is egyben, annak a jelzése, hogy a gyerekek szükségletei vannak, melyek folyamatos elfojtása szenvedést okoz számára.

Innentől kezdve biztos bukás vár a gyerekre: a következő tétel, a 100 forint ellopása már lelepleződött. A gyerek nyilvánosan megszegyenült, az anyja otthon fakanállal elverte, s itt véget ér a történet. Ezzel alighanem Kiskusza élete is megpecsételődött, hiszen egész biztos, hogy erre a botlásra mindig emlékeztetni fogják. Pedig a gyerekek csak arra lett volna szüksége, hogy figyeljenek rá, és ne tárgyként, hanem személyként kezeljék, akinek emberi szükségletei, vágyai vannak. Számára a vágyak netovábbja egy kiló kolbász és pár mignon volt; megpróbált kitörni a fojtogató szűkösségből, ám elbukott.

Kiadás

BARNÁS Ferenc 2006. *A kilencedik*. Magvető, Budapest

Irodalom

BORBÉLY Szilárd 2013. Egy elveszett nyelv. In: *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 27. szám, 2013. július 5.

CSÍKVÁRI Gábor 2007. Barnás Ferenc *A kilencedik*. In: *Kritika*, 2007. január. <http://ferencbarnas.hu/barnas-ferenc-a-kilencedik/?lang=eng> (a letöltés ideje: 2015. 12. 05.)

MARNO János 2014. Az emlékezés eksztázisa. Barnás Ferenc mesterművéről. In: *Élet és irodalom*, LVIII. évfolyam, 26. szám, 2014. június 27. (a letöltés ideje: 2015. 12. 05.)

MARX, Karl 1970. *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

RADICS Viktória 2006. Mestermű. Két bírálat egy könyvről. In: *Holmi*, 2006. december. <http://www.holmi.org/2006/12/ket-biralat-egy-konyvrol-barnas-ferenc-a-kilencedik> (a letöltés ideje: 2015. 12. 05.)